

LIETUVOS PILYS IR TVIRTOVĖS

UDK 728(474.5)(091)
L304

TEKSTO AUTORIAI

Valentinas Baltrūnas

Tomas Baranauskas

Valdas Rakutis

Gintautas Zabiela

DIZAINERĖ

Agnė Dautartaitė-Krutulė

TURINYS

DĖKOJAME LIETUVOS DAILĖS MUZIEJAUS
DIREKTORIUI ROMUALDUI BUDRIUI IR
LIETUVOS DAILĖS MUZIEJAUS FILIALO
LIETUVOS MUZIEJŲ INFORMACIJOS,
SKAITMENINIMO IR LIMIS CENTRO
DARBUOTOJAMS UŽ LEIDYKLAI
PATEIKTUS NAPOLEONO ORDOS
PIEŠINIŲ SKAITMENINIUS VAIZDUS
IR GALIMYBĘ JUOS LEIDINYJE
SKELBTI NEMOKAMAI.

Pirmasis leidimas 2011

Viršelyje: Lucko pilies XIV a.

Liubarto bokštas. Shutterstock nuotr.

© Valentinas Baltrūnas, 2011
© Tomas Baranauskas, 2011
© Valdas Rakutis, 2011
© Gintautas Zabiela, 2011
© Agnė Dautartaitė-Krutulė, 2011
© Leidykla „Šviesa“, 2011

ISBN 978-5-430-04444-2

ĮVADAS 6

Valentinas Baltrūnas

GAMTINĖ PILIAKALNIŲ KILMĖ 12

KAIP SUSIDARĖ LIETUVOS ŽEMĖS PAVIRŠIUS >>> 14

KURGI ĮRENGTI PILIAKALNIAI >>> 18

PILIAKALNIŲ PIRMINĖ KILMĖ >>> 20

PILIAKALNIUS ARDANTYS REIŠKINIAI >>> 23

PILIAKALNIS KAIP SAVITAS KRAŠTOVAIZDŽIO ELEMENTAS >>> 24

Gintautas Zabiela

LIETUVOS PILIAKALNIAI IR PILYS 28

ANKSTYVIAUSI PILIAKALNIAI IR JŲ ĮTVIRTINIMAI >>> 28

SENŲJŲ BALTŲ GENČIŲ PILIAKALNIAI IR PILYS >>> 42

XIII–XV A. MEDINĖS PILYS IR TVIRTOVĖS >>> 55

MŪRINĖS PILYS >>> 66

Valdas Rakutis

LDK PILYS IR TVIRTOVĖS XIV–XVI A. 80

BRACLAVO PILIS >>> 104

GARDINO PILIS >>> 90

KAUNO PILIS >>> 86

KRĖVOS PILIS >>> 93

LUCKO PILIS >>> 106

MOZYRIAUS PILIS >>> 110

MSTISLAVLIS >>> 100

ORŠA (RŠA) >>> 98

PANEMUNĖ (VYTĖNAI, GELGAUDŲ PILIS) >>> 132

POLOCKAS >>> 94

TRAKŲ PILYS >>> 88

VILNIAUS PILYS >>> 83

VITEBSKAS >>> 97

Valdas Rakutis

LDK PILYS IR TVIRTOVĖS XVI–XVII A. 114

BAUSKĖ >>> 117

BIRŽAI >>> 122

MYRIUS >>> 120

NESVYŽIUS >>> 128

PANEMUNĖ (VYTĖNAI, GELGAUDŲ PILIS) >>> 132

SENASIS BYCHAVAS >>> 126

SIESIKAI >>> 134

SLUCKAS >>> 130

Tomas Baranauskas

XIV–XVIII A. LDK PILIŲ ISTORIJOS APYBRAIŽOS 138

DUBNO PILIS >>> 170

KREMENECO PILIS >>> 148

LYDOS PILIS >>> 142

MĒDININKŲ PILIS >>> 138

MEŽIBOŽO (MEDŽIBOŽO) PILIS >>> 160

NAUGARDUKO PILIS >>> 144

OLESKO PILIS >>> 156

OSTROGO PILIS >>> 152

PODOLĖS KAMENECO PILIS >>> 164

RAUDONĖS PILIS >>> 172

Valdas Rakutis

PRŪSIJOS PILYS IR TVIRTOVĖS 176

JŪRINĖS TVIRTOVĖS >>> 194

KARALIAUČIAUS PILIS >>> 195

KLAIPĖDOS PILIS >>> 192

MARIENBURGO PILIS >>> 187

RAGAINĖS PILIS >>> 190

BIBLIOGRAFIJA 198

DALYKINĖ IR VARDŲ RODYKLĖ 202

IVADAS

Pilys – įtvirtintos praeities valdovų ir didikų rezidencijos – yra daugialypis fenomenas. Tai ir didingi architektūros paminklai, ir istorijos liudytojai, ir karybos istorijos atspindys. Pilis visada yra išskirtinis konkrečios vietovės statinys, apipintas padavimais ir legendomis, traukiantis praeivių ir turistų žvilgsnį. Tad vienaip apie pilis rašys architektai, kitaip – istorikai, dar kitus dalykus pastebės archeologai, karybos istorikai, menotyrininkai, tautosakininkai, turistinės literatūros autoriai. Turės ką pasakyti ir gamtininkai, nes pilių statytojai puikiai išnaudodavo gamtines kliūtis: kalvas, upių slėnių skardžius, upes ir upelius, ežerus ir pelkes. Visa tai pilį ar piliakalnį daro neatskiriama gamtinio ir kultūrinio kraštovaizdžio dalimi.

Pilis galų gale yra ir ne vieno miesto ar miestelio, kuriam teko garbė ją turėti, pasididžiavimas ir simbolis. Ne viena Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pilis yra šalia jos išaugusio miesto herbe. Lietuvoje mūro pilys puikuoja Raudonės ir Raudondvario, medinė pilis – Kartenos, aštriakuolių tvora – Tverų, piliakalniai – Papilės, Luokės ir Žemaičių Kalvarijos herbuose. Baltarusijoje pilių siluetai panaudoti Kameneco ir Liubčios herbuose, Ukrainoje Lietuvos laikus menančios pilys vaizduojamos Kremeneco,

Koreco, Novomalino, Medžibožo, Podolės Skalos, Jazloveco, Gubkovo, Polono herbuose, o anksčiau buvo ir Lucko herbe. Ukrainiečiai miestų herbuose vaizduoja ir Kijevo Rusios laikotarpio medinės pilis, kurias vėliau užvaldė Lietuvos kunigaikščiai – tokie yra Liubečo ir Putvlio herbai. Be abejo, pilis yra ne tik herbinis simbolis – net ir nevaizduojama herbe ji dažnai laikoma neformaliu tos vietovės simboliu. Bet ar visos LDK pilys ir mums yra mūsų praeities simboliai? O juk galėtų būti, nes jų statybos – tai ir Lietuvos istorijos dalis.

Nėra aiškios ribos tarp pilies ir piliakalnio, nes dauguma piliakalnių yra sunykusių medinių pilių vietos. Nors mūsų vaizduotė šiandien labiau žadina mūrinių pilių vaizdai, nereikėtų dėl to apsigauti. Mūrinės pilys per visą pilių naudojimo laikotarpį LDK buvo tik išimtis iš taisyklės. O taisyklė – labiausiai paplitęs pilies tipas senojoje Lietuvos valstybėje – medinė pilis. Tik tokias pilis turėjo garsūs ir neabejotinai reikšmingi gynybiniai centrai kaip Veliuona, Kernavė, Polockas, Kijevas, Lietuvos Brasta ir daugelis kitų.

LDK pilys dar nėra suvoktos kaip visuma. Padalytos tarp kelių šiuolaikinių valstybių, visų pirma Lietuvos, Baltarusijos ir Ukrainos Respublikų, jos

tyrinėjamos tų dabartinių valstybių ribose, aprašomos jų mokslinėje ir populariojoje literatūroje. Pirmą nedrąsų žingsnį šios tradicijos įveikimo link žengė Vilniaus pilių valstybinio kultūrinio rezervato direktijos nuo 2005 m. leidžiamas žurnalas „Lietuvos pilys“ ir Minske veikianči leidykla „Belaruskaja encyklopedija“, išleidusi enciklopedijas „Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė“ (2007) bei „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestai, miesteliai ir pilys“ (2009). Abu šie leidiniai pretenduoja aprėpti visą LDK erdvę, nors iš esmės juose dominuoja medžiaga iš dabartinės Baltarusijos teritorijos, o teminiu požiūriu palyginti nedaug vietos skirta pilims. Tuo tarpu „Lietuvos pilių“ žurnale daugiausia dabartinės Lietuvos medžiagos, nors straipsnių apie Baltarusijoje ar Ukrainoje esančias pilis daugėja.

Lietuvos tyrinėtojai, tyrinėdami dabartinei Lietuvai priklausančią LDK paveldo dalį, gali savo tyrimų objektą įvardyti Lietuvos vardu. Būtent šia prasme reikia suprasti tokių Lietuvos pilių tyrinėjimui svarbių leidinių kaip „Lietuvos pilys“ (1971), „Lietuvos pilių archeologija“ (2001) ar „Lietuvos piliakalniai. Atlasas“ (2005) pavadinimus. Vis dėlto tos epochos, kurioje buvo statomos Lietuvos pilys, atžvilgiu šie pavadinimai šiek tiek klaidina, nes susiaurina Lietuvos pilių

sąvoką. Juk Lietuvos pilys buvo statomos didžiulėje valstybėje – nuo Palangos ir Veliuonos iki Kačiubėjas (Odesos) ir Tavanės (Berislavo).

Šioje knygoje pirmą kartą lietuvių istoriografijoje į Lietuvos pilis ir tvirtoves žvelgiama ne vien dabartinės Lietuvos Respublikos, bet ir tų pilių statytojų valstybės – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės – mastu. Dabartinių valstybių sienos čia išnyksta, ir Lietuvos pilių sąvokai grąžinama jų istorinė prasmė. Paradoksas, bet apie kai kurias pilis lietuvių autoriai čia rašo pirmą kartą. O jei lietuviai – šios valstybės kūrėjų ainiai – nebandys LDK pilių suvokti kaip vientisos visumos, tai kas dar imsis šio darbo? Pagaliau jei ir imtųsi, tai atkurti šią erdvę kaip mokslinio tyrimo objektą yra visų pirma Lietuvos istorikų garbės reikalas.

Kiek sunkiau tai buvo padaryti piliakalnių apžvalgoje, ir tai nenuostabu, nes vien baltiškų piliakalnių, kaip teigia vienas šios knygos autorių archeologas Gintautas Zabiela, galima suskaičiuoti apie 3500, o LDK laikų paveldas tą skaičių dar tik padidintų. Vis dėlto šioje knygoje pabandyta bent jau statistiškai užčiuopti šio paveldo apimtį, atidžiau nagrinėjant tik dabartinėje Lietuvoje esančius piliakalnius. Kiekvienas iš jų savaip unikalus – atstovauja skirtingoms

baltų gentims, piliakalnių raidos laikotarpiams ar piliakalnių tipams. Kol kas tik šios teritorijos piliakalnių gamtinę kilmę knygoje aptaria ir geologas Valentinas Baltrūnas.

Tačiau iki šiol įspūdingiausiai atrodančios mūro pilys, taip pat ir kai kurios svarbesnės vėlyvųjų viduramžių medinės pilys aprašomos nepriklausomai nuo dabartinės valstybinės priklausomybės. Karo istorikas Valdas Rakutis jų erdvę išplečia dar labiau, į Lietuvos pilių kontekstą įpindamas ne tik epizodiškai su Lietuva susijusias Livonijos (dabartinės Latvijos) pilis, bet ir atskirai aptardamas Prūsijos pilis, kurias su Lietuva sieja Mažosios Lietuvos fenomenas, bendrų Lenkijos ir Lietuvos valdovų valdžia XV–XVII amžiais ir kovų su kryžiuočiais epocha, iš kurių valdomų teritorijų atkėliavę meistrai prisidėjo ir prie Lietuvos mūrinių pilių atsiradimo.

Suprantama, kad požiūris į Lietuvos pilių fenomeną gali būti skirtingas, todėl ir kiekvienas šios knygos autorius į jį žvelgia savaip. Pažvelgiama į piliakalnių geologinį pagrindą (Valentinas Baltrūnas), pateikiama archeologinė perspektyva (Gintautas Zabiela), karybos istoriko žvilgsnis (Valdas Rakutis) ir atskirų pilių istorinės apybraižos (Tomas Baranauskas).

Archeologo pasakojime įspūdį padarys tik kasi-nėjų dėka atsiveriantys vaizdai: degančioje pilyje žuvęs berniukas, laikantis rankoje suspaustas dvi bronzines apyrankes, pilies gaisro liepsnose užtroškusių avių banda, pilis gynusių ir jose žuvusių protėvių kaulai, jų naudoti daiktai, ginklai ir papuošalai. Tokie vaizdai verčia susimąstyti apie čia vykusias žmogiškas dramas ir verti galbūt net rašytojo plunksnos. Pagaliau juk archeologija atskleidžia visą pilių ir kitų gynybinių įtvirtinimų raidos perspektyvą nuo pirmųjų įtvirtintų gyvenviečių iki istorinių laikų pradžios pilių.

Karybos istoriko žvilgsnis keliauja po gynybines pilių sistemas, pastebi technines gynybinių įrenginių naujoves ir jų priežastis. Kokių naujovių atnešė atsiradusi ir tobulėjanti artilerija? Kaip viduramžių pilis keitė naujųjų laikų tvirtovės, ir ar tikrai keitė? Juk kai kurios viduramžių pilys išliko iki mūsų dienų nedaug pakitusios, o krašto gynybai dar tarnavo ir tuomet, kai jau buvo žinomos ir naudojamos modernios bastioninės tvirtovės.

Šį pasakojimą papildė atskirų pilių istorinės apybraižos, kuriose labiau akcentuojami su šiomis pilimis susiję istoriniai įvykiai ir apžvelgiama visa pilies istorija iki pat mūsų dienų. Čia pateikiama žinių ir

apie pilies nykimo laikotarpį, jos griuvimą ir ardymą, taip pat ir restauravimą. Pilių likimai labai įvairūs, kai kurios iš jų apleistos jau seniai, o kai kurios vos ne iki mūsų dienų naudotos kaip kariniai objektai (antai Dubno pilį kareiviai paliko tik 1986-aisiais). Istorinėse apybraižose siekta parodyti, kaip susiformavo tas pilies vaizdas, kurį matome šiandien. Tačiau tas vaizdas niekada nėra galutinis: kai kurios pilys, deja, ir toliau griūva, kitos restauruojamos ir prikeliamos naujam gyvenimui, tik gaila, kad ne visada tai daroma kvalifikuotai.

Kad Lietuvos pilys išliktų ir nebūtų niokojamos, turime suprasti, kuo jos mums brangios ir reikšmingos, kokias funkcijas atliko, kokios jos buvo ir kodėl buvo būtent tokios. Tik tam tikrą pilių pažinimo lygį pasiekusi visuomenė pajėgs sulaukyti į pilių paveldą tiesiamą vandalo ranką, o ir pačių vandalų tokioje visuomenėje bus mažiau. Tik pažintos pilys gali mums tapti praeities simboliais ir liudytojais, praturtinti mus, praplėsti akiratį bei istorijos pažinimą. Šios knygos tikslas ir yra paskatinti skaitytoją žengti šiuo pažinimo keliu.

VALENTINAS BALTRŪNAS | 12-25

GAMTINĖ

< Sudargo (Burgaičių) piliakalnio (Šakių r.), datuojamo I tūkst.–II tūkst. pradž., griūvantis šlaitas.

Merkinės piliakalnis (Varėnos r.), ant kurio stovėjo Merkinės pilis. Piliakalnis datuojamas XIV–XV a.

Medvėgalio piliakalnis (Šilalės r.). Čia stovėjo Medvėgalio pilis, minima 1316 m.–1329 m.

13

PILIAKALNIŲ KILMĖ

Apie piliakalnius sukurta daug padavimų ir legendų. Vieni neva rankomis supylė milžinai, o kiti atsirado visai netyčia, kai jie iškratė smėlį iš klumpių ar pelenus iš pypkių. Kai kuriuos supylė despoto pono ar švedų kareivių verčiami baudžiauninkai, dar kitus – velnias, užpildamas jam nepatikusią bažnyčią. Gamtininkai padavimuose linkę ieškoti tiesos grūdelio apie vieno ar kito gamtos objekto (ežero, slėnio, duobės, kalno, akmens ir t.t.) kilmę. Prisiminkime padavimus apie

prasmegusius miestus ir bažnyčias, debesiu nusileidusius ar iš žemės ištryškusius ežerus. Kaip tik tose vietose kai kur nustatyti žemės paviršiaus grimzdimo reiškiniai, bene dažniausiai susiję su palaidotų ledo luistų ištirpimu, pelkių susidarymu, potvyniais. Kalbant apie piliakalnius, matyt, reikia turėti galvoje paties žodžio, dažniausiai reiškančio ne tiek kalno supylimą, kiek piliavietę – pilies kalną, kilmę. Pagaliau ir pilies kalne būdavo iškastų griovių, supiltų pylimų,

išlygintų šlaitų. Mūsų krašto piliakalniai ne išdygo ar išaugo iš žemės, ne nusileido iš padangių, o buvo vienaip ar kitaip supilti. Didžiausią jų dalį pradėjo pilti (kai kuriuos ir supylė) dar senieji gamtiniai procesai, kuriuos ir aptarsime.

LIETUVOS

ANKSTYVIAUSI PILIAKALNIAI IR JŲ ĮTVIRTINIMAI

Lietuvoje turbūt nerasime žmogaus, kuris nebūtų ką nors girdėjęs apie piliakalnius. Vieniems tai tik kažkokio kalnelis, kitiems – iš vaikystės žinoma padavimais apipinta vieta, tretiems – vietos pasididžiavimo objektas... Ir įsivaizduojamas tas piliakalnis įvairiai – nelygu, kokį jį kiekvienas pažinojo. Todėl pamačius jų daugiau, neretai nustembama – kokie jie skirtingi ir vis dėlto kiek jų nemažai. Pradėjus išsamiau piliakalniais domėtis, iškart kyla klausimų, pavyzdžiui, kokio jie laikotarpio, jeigu vienas jų datuojamas vienaip, kitas kitaip. Paskirtis taip pat labai įvairi: pradedant pilies vieta ir baigiant šventykla. Klausimų ir neaiškumų daugėja, tad žmogus neretai ir susipainioja – tad kas gi tas piliakalnis? Nuo atsakymo į šį klausimą ir pradėsime mūsų pasakojimą apie piliakalnius. Jis bus neskubus kaip ir pati jų istorija, neišsamus kaip ir dabartinis jų pažinimas, tačiau galimai chronologiškai sklandus pradedant nuo senųjų laikų ir baigiant mūsų dienomis, lygiai kaip ir kiekvieno mūsų gyvenimas – diena po dienos. Piliakalnių istorija pasakojama per pačius piliakalnius, iš jų atrenkant mažiau žinomus ir plačiau tyrinėtus, kad kiekvieno piliakalnio istorija taptų dalele bendros piliakalnių istorijos.

< Vilniaus Stalo kalno
piliakalnis, datuojamas
I tūkst. pradž.–1390 m.

Alytaus piliakalnis (Vienuolyno kalnas) įrengtas Nemuno
dešiniojo kranto kyšulyje, jo santakoje su Alytupiu.
Piliakalnyje stovėjo Alytaus pilis, minima 1384 ir 1387 m.
Datuojamas I tūkst. vid.–XIV a.

29

Šakališkių piliakalnis įrengtas
atskiroje kalvoje, Yglės dešinia-
jame krante (Marijampolės r.),
datuojamas I tūkst.–XIII a.

PILIAKALNIAI IR PILYS

Žodį *piliakalnis* sudaro du dėmenys, kurių antrasis yra visiškai aiškus – tai *kalnas*. Nors Lietuvoje nėra kalnų tikraja to žodžio prasme, kalnais vadinamos didesnės ar mažesnės kalvos, aukštumos ar net jų kyšuliai. Taigi jau pats žodis *piliakalnis* nedviprasmiškai nurodo, kad tai yra kažkoks aukštoje vietoje esantis darinys. Koks tai darinys – turėtų nurodyti pirmasis žodžio dėmuo, tačiau jis ir kelia keblumų. Čia tarpusavyje konkuruoja dvi prasmės. Iki šiol nėra aišku, kurį žodį – *pilti* ar *pilis* – mūsų senoliai laikė pagrindu. Ir vienas, ir kitas variantas turi privalumų. Ant daugelio piliakalnių tikrai stovėjusios pilys, lygiai kaip ir jų išorėje matyti supilti pylimai arba net ir visi piliakalniai laikomi supiltais. Jeigu dar prisimintume, kad statant pilį irgi neretai tekdavo žemę kasti ir iš jos visokius pylimus formuoti, iš pažiūros paprastas klausimas pradeda panėšėti į

amžinąjį: kas pirmas – višta ar kiaušinis. Ir nelabai čia galima pasikliauti tyrimų duomenimis arba žodine tradicija – jie irgi nevienareikšmiai. Galbūt šiuo atveju gali padėti mūsų artimiausių kaimynų pavadinimai, nes piliakalnių paplitimas nesibaigia ties dabartinės Lietuvos sienomis.

Istoriškai artimiausi Lietuvos kaimynai yra latviai. Tai tie patys baltai, tik iš kitų genčių kilę ir dar aprėpę kažkiek finougrių (ne baltų) teritorijų (šiaurinė Latvijos dalis). Piliakalnis pas juos vadinamas *pilskalns*. Labai panašu, o prisiminus, kad ir Lietuvoje kai kur vartotas kiek trumpesnis variantas *pilkalnis* – beveik tas pats. Skiriasi vos viena raidė. Ir prasmė ta pati. Tik kad žodis *pils* latvių kalboje reiškia tik *pilis*. Žemę *pilti* yra *uzbert*. Jeigu laikysime, kad žodis *piliakalnis* yra senas baltiškas terminas, atrodytų, kad jis reiškia *pilies kalną*. Tai

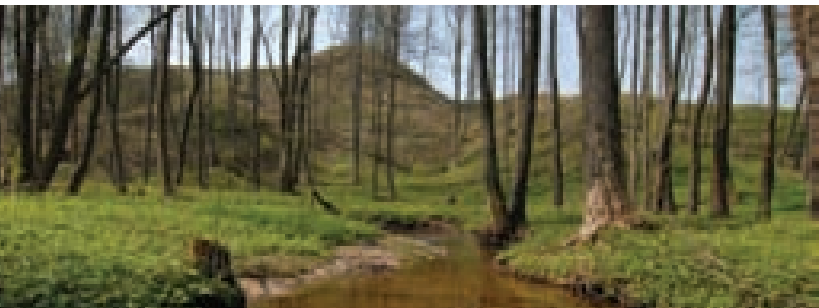
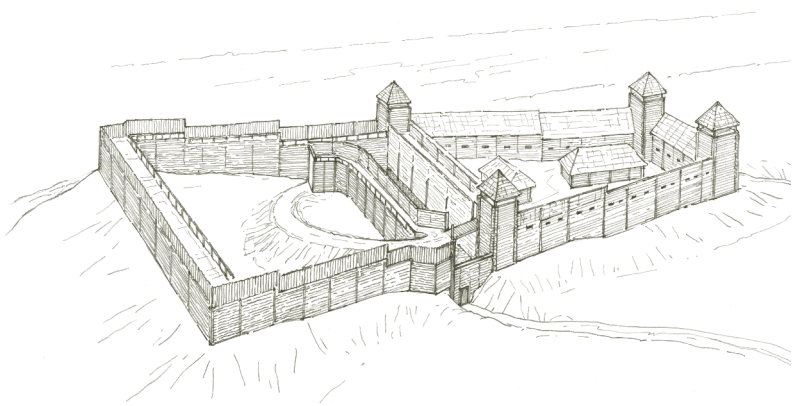
nurodoma ir *Didžiąjame lietuvių kalbos žodyne* (www.lkz.lt). Kadangi nepavyko aptikti išsamesnių kalbinių tyrinėjimų šiuo klausimu, baltiška žodžio kilmė gali būti tik prielaida. Lieka neaiški ir pati žodžio *piliakalnis* vartojimo pradžia. Seniausia jo užrašyta forma yra iš XIX a., o ankstesniuose tekstuose paprastai vartojamas jo vertimas. Kadangi per visą Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikotarpį kanceliarinė kalba daugiausia buvo slaviška (rusiška ar lenkiška), dažniausiai vartotas terminas *gorodiščė* ar *horodiščė*. Jo vertimas į lietuvių kalbą reiškia maždaug *miesto vietą*, tik slavų kalbose žodis *miestas* (*gorod*) susijęs su žodžiu *aptverti* (*gorodit*). Slavų miestas ankstyvuojų jo raidos laikotarpiu mažai kuo skyrėsi nuo pilies, kuri buvo labiausiai įtvirtinta miesto dalis. Tokių sunykusių miestų vietos virto tiesiog piliakalniais (*gorodiščia*), jos jau nebuvo

Nemenčinės pilies, minimos 1338 m., rekonstrukcija.
Piešinys pagal Lietuvos nacionalinio muziejaus
naujosios ekspozicijos maketą.

Piliakalnių piliakalnis
(Vilkaviškio r.),
datuojamas I tūkst. vid.– XIII a.

30

skirstomos į atskiras dalis. Tuo pačiu terminu vadinotos ir gerokai mažesnių atskirų pilių vietos. Dar vieni lietuvių istoriniai kaimynai – vokiečiai – piliakalnius vadina gana įvairiai, nelygu kokioje vietoje jie yra ir kokia jų įtvirtinimų rūšis. Dažniausiai tai *Schlossberg* arba *Burgberg*, kas išvertus irgi skamba kaip *pilies kalnas* (šiaip žodis *Schloss* dažniau vartojamas rūmų reikšme). Ši trumpa paties *piliakalnio* pavadinimo vartojimo prasmės apžvalga rodo, kad Rytų Baltijos regione jam buvo teikiama *pilies vietos* prasmė. Tačiau ar piliakalniai Lietuvoje yra tik pilių vietos? Šiandien žinoma piliakalnių raidos istorija to nepatvirtina, tuo „piliakalnio“ vardą siedama ir su antrąja jo pirmojo dėmens prasme *pilti*. Tačiau ne visos kalvos su pylimais šiaandien žmonių vadinamos piliakalniais. Yra vietų su vėlesniais nei viduramžiais pylimais, tačiau jos kažkodėl piliakalniais nevadinamos. Tuo tarpu piliakalniu laikoma visiškai neišvaizdi kalvelė, kurioje ne tik kad įtvirtinimų, tačiau dažnai ir radinių nerandama. Ar galėjo ant tokios vietos stovėti pilis? Iš bendro pavadinimo vartosenos matyti, kad Lietuvoje piliakalniai yra ne tik pilių, bet ir visokių senųjų priešistorinių (laikotarpio iki valstybės susikūrimo) įtvirtinimų vietos. Dėl to, kad ne visi tokie įtvirtinimai išliko iki mūsų dienų, kartais painiojama piliakalnio samprata. Tačiau nėra nė vieno atvejo, kad piliakalniu būtų vadinama neįtvirtintos, tegu ir senovinės, gyvenvietės vieta. Šiuo požiūriu lietuviai žodį *piliakalnis* suvokia plačiau nei pilies vieta. Tai išorinius žemės įtvirtinimus turintys reljefo dariniai su senosios žmonių veiklos pėdsakais. Tokia piliakalnio sąvoka artimesnė britams, kurie priešistori-

nius įtvirtinimus vadina *hill fort* (*kalvos įtvirtinimas*), ar net šiauriniams baltų kaimynams finougrams (estiškai *linnamägi* yra maždaug *įtvirtinta kalva*).

Piliakalnių pradžia Lietuvoje siekia senus laikus ir glaudžiai susijusi su įtvirtinimų atsiradimu. Pastarieji, aišku, nėra tokie seni kaip Vakarų Europoje, kur anksčiausiai siekia IV tūkst. pr. Kr. Lietuvoje įtvirtinimų pradžios bandyta ieškoti akmenų amžiaus laikotarpiu pabaigoje – neolite. Paprastai nurodomos dvi vietos, kur archeologinių tyrimų metu buvo aptikti įtvirtinimai. Tai Šventosios 1A gyvenvietė (dabar teritorija priklauso Palangos miestui) bei Žemaitiškės 1-oji gyvenvietė (Švenčionių r., Kretuono ežero rytinis krantas). Šventojoje 1967–1969 m. atkastas apie 150 m ilgio ir 1 m pločio tamsios žemės ruožas su įkaltais mediniais kuolais, kitokia įvairia mediena, akmenimis, įvairiais archeologiniais dirbiniais. Tyrinėtoja Rimutė Rimantienė šią vietą interpretavo kaip aptvarą, supusį apeiginę vietą. Aptvaras datuotas II tūkst. pr. Kr. pradžia. 2006 m. kito tyrinėtojo, Džiugo Brazaitčio, atlikti papildomi gyvenvietės aplinkos tyrinėjimai leido suabejoti šia išvada. Aptvaras vienu galu rėmėsi į senvagę, kitu – į sausą ir aukštesnę vietą. Jis supo žemą vietą, kurioje nebuvo jokių gyvenvietės požymių. Tokios vietos paprastai apsisaugojimui netinka. Tad tenka ieškoti kitokios Šventosios aptvaro prasmės. Dž. Brazaitis ją ir pasiūlė. Tai link užpelkėjusio Šventosios upės kranto nuo sausoje vietoje buvusios gyvenvietės vedęs priėjimas, kurį juo naudojęsi žmonės nuolat taisė: kalė kuolus lieptams, metė šakas, akmenis ir t. t.

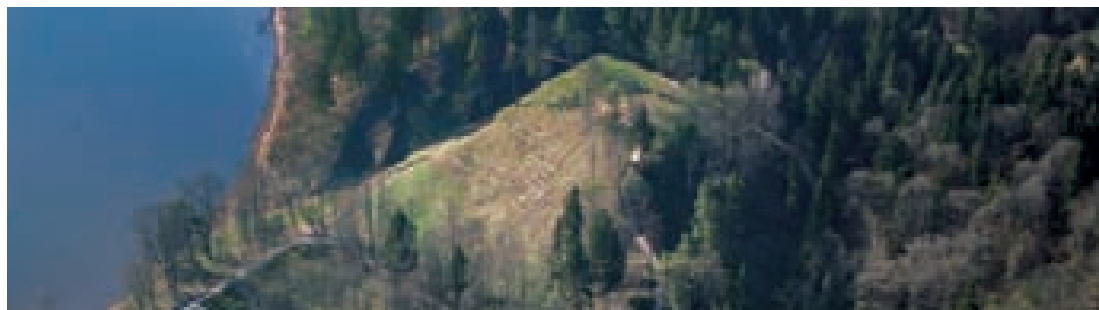
Birštono piliakalnis (Vytauto kalnas) įrengtas Nemuno dešiniajame krante ant atskiros kalvos (Birštono sav.). Čia stovėjo Birštono pilis, minima 1382 ir 1387 m. Vėliau ji tapo Vytauto medžioklės dvaru (minimas 1401 ir 1423). Piliakalnis datuojamas I tūkst. vid.–XV a. pradžia.

Pentiniai akmeniniai kirviai, bronzos–ankstyvojo geležies a., II–I tūkst. pr. m. e.

31

Antrasis senasis įtvirtinimas yra ne mažiau neaiškus. Rytų Lietuvoje 1978–1979 m. Žemaitiškės 1-osios gyvenvietės šiaurinėje dalyje tyrinėjant rastos 3 aptvarų eilės, buvusios 4,5–7 m atstumu viena nuo kitos. Juos sudarė 4–10 cm skersmens kuolais ir akmenimis priklaikomos 2–15 cm skersmens karčių eilės. Prie dviejų vidinių aptvarų išorinių pusių buvo iškasti 1–2 m pločio, 1–1,5 m gylio grioviai. Atkastos aptvarų 10–12 m ilgio vakarinės dalys. Iš pirmo žvilgsnio tai neabejotinas įtvirtinimas, tyrinėtojo Algirdo Girininko datuojamas pačia III tūkst. pr. Kr. pabaiga. Tačiau atidžiai apžiūrėjus ir šią vietą, vėl kyla klausimų, į kuriuos įtvirtinimų tyrinėtoji sunku rasti atsakymus. Žemaitiškės 1-oji gyvenvietė yra Kretuono ežero rytiniame krante buvusios lagūnos vietoje, čia tekėjusio Žaugėdos upelio rytiniame krante esančios iki 1,5 m aukščio kalvelės vakariniame šlaite. Aptvarai šią gyvenvietę supa tarsi ateidami nuo kalvelės viršaus ir pradingdami žemesnėje jos dalyje. Pati aptvarų konstrukcija yra kiek vingiuota, vieno aptvaro vingiai su kitais nesutampa. Aptvarai įrengti ne paviršiuje, o apie 50 cm gylio grioviuose ir taip, kad jų medžio konstrukcijos net nesiekia tų griovių viršaus. Kas buvo grioviuose šalia aptvarų – neaišku.

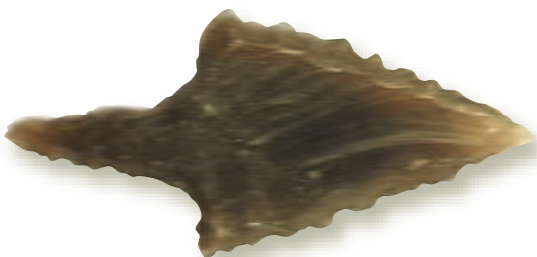
Daugiau II tūkst. pr. Kr. datuojamų struktūrų, tyrinėtojų siejamų su senaisiais įtvirtinimais, nežinoma. Žmonės tuo metu gyveno įprastose neįtvirtintose gyvenvietėse, galbūt tik aptvertose tvoromis. Tad įtvirtinimų atsiradimo laikas Lietuvoje iki šiol lieka neaiškus, dėl to neaiškus ir piliakalnių atsiradimo laikas.

Prieš ketvirtą amžiaus piliakalnių atsiradimo laikas bandytas tyrinėti specialiai. 1982 m. leidinyje „Lietuvos istorijos metraštis“ pasirodė archeologės Elenos Grigalavičienės straipsnis šia tema. Jame, remiantis naujausiais archeologiniais tyrinėjimais, piliakalnių atsiradimas Lietuvoje datuojamas II tūkst. pr. Kr. paskutiniu juo ketvirčiu. Tokią išvadą padaryti įgalino pirmiausiai Narkūnų piliakalnio (Utenos r.) tyrinėjimų duomenys. Šis piliakalnis piliakalnių atsiradimo byloje toks svarbus, kad vertas aptarti plačiau. Jo kasinėjimus 1976–1978 m. vykdė archeologai Regina ir Pranas Kulikauskai. Kasinėjimų priežastis buvo savotiškas nesusipratimas – per piliakalnį suprojektuotas geležinkelis, tad jį reikėjo iširti. Veikiai projektas buvo pakoreguotas, piliakalnis išsaugotas, tačiau šioje vietoje vis dėlto pradėtas tiesti geležinkelis (visas taip ir nebuvo nutiestas) suardė dalį jo papėdės gyvenvietės. Per tris sezonus pavyko iširti kone pusę piliakalnio aikštelės, tad duomenų apie piliakalnio raidą bei struktūrą susikaupė nemažai. Ankstyvuosius piliakalnio kultūrinius sluoksnius buvo

Trikampis įtvieriamasis strėlės antgalis,
vėlyvasis neolitas–ankstyvoji bronzos, II tūkst. pr. Kr.

pridengę vėlesni (viduramžių laikotarpio), tad šie išli-ko palyginti gerai ir suteikė daug įvairios informacijos apie Rytų Lietuvoje per ilgą laikotarpį vykusius procesus. Geriausiai buvo išlikę ankstyviausi piliakalnio kultūriniai sluoksniai, slūgsoję net 3,3 m gylyje ant pirminio žemės paviršiaus. Juos sudarė apie 30 cm storio kultūrinis sluoksnis bei jau kalvos šlaito viršutinės dalies pakraščiu ėjusi dviguba medinė tvora. Tvoros statytos iš 8–18 cm skersmens kas 6–13 cm sukaltų kuolų, tarpai tarp kurių buvo išpinti šakomis. Atstumas tarp tvoros eilių – 40–45 cm. Panašios tvoros kai kada tveriamos ir mūsų dienomis, ir dabar tai nelaikoma gynybiniu įrenginiu. Tačiau Narkūnų piliakalnyje tvoros buvo ankstyviausi žinomi gynybiniai įtvirtinimai. Šios tvoros stačiašlaitės kalvos viršū supo 3 eilėmis, o tai akivaizdžiai rodo čia buvus jau įtvirtintą, o ne paprastai tiesiog aptvertą gyvenvietę. Be tvorų, gynybinių įrenginių funkciją atliko ir statūs kalvos šlaitai. Visa tai gynė kalvos viršuje įsikūrusią nedidelę gyvenvietę. Dabar Narkūnų piliakalnio aikštelės plotas yra 1300 m², įskaitant vėlesnius supylimus

Narkūnų piliakalnis
iš paukščio skrydžio

Narkūnų piliakalnio
V–I a. pr. Kr. gyvenvietės rekonstrukcijos
piešinys. Pagal Volkaitę–Kulikauskienę.

į šlaitus, tad pirminės kalvos viršus vargu ar buvo didesnis kaip 1000 m². Štai tokie buvo pirmieji Lietuvos piliakalniai.

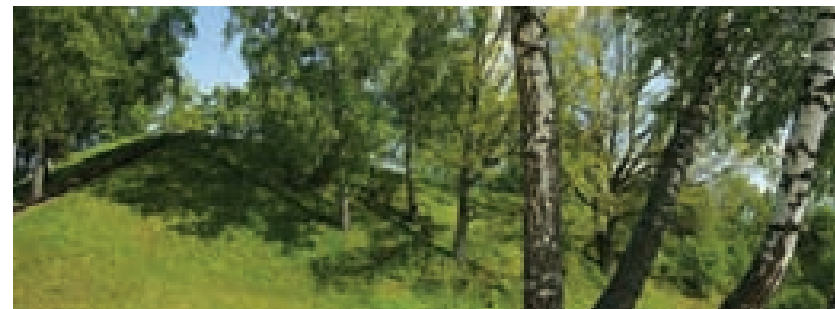
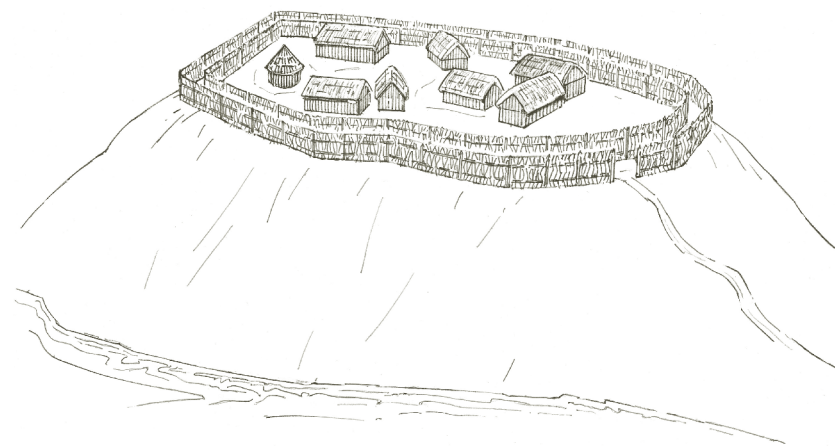
Jeigu stratigrafiškai (pagal sluoksnių susidarymo seką) seniausių Narkūnų piliakalnio vaizdą atkuriame nesunkiai, tai vėlesnių sluoksnių susidarymo laikas ne toks aiškus. Šiandien daugelį senųjų laikų datų (ypač laikotarpio iki Kristaus gimimo) apskaičiuojame remdamiesi specialiais techniniais metodais (paprastai radiokarbono C¹⁴). Šis datavimo metodas Lietuvoje pradėtas taikyti tik XX a. 8-ojo dešimtmečio pabaigoje, tad tiriant Narkūnų piliakalnį juo nebuvo remtasi. Seniausių piliakalnio įtvirtinimų amžius nustatomas paprastesniu ir todėl nelabai tiksliu vadinamuoju tipologiniu metodu, t. y. pagal dirbinius, tiksliau datuotus jau kitose vietose. Toli gražu ne visi aptinkami senieji dirbiniai turi vadinamuosius chronologinius indikatorius – požymius, būdingus tik tam tikro laiko dirbiniams. Ypač sunku tokių požymių aptikti kasdienėje buityje naudojamuose darbo įrankiuose ir daiktuose, kurie ankstesnėse epochose buvo labai konservatyvūs ir beveik nesikeisdavo šimtmečius ar net tūkstantmečius. Lengviau yra su ginklų liekanomis ar papuošalais, kuriuos labiau veikė technologinės naujovės ar mados. Datuojant seniausius Narkūnų piliakalnio įtvirtinimus buvo remtasi būtent papuošalais. Čia aptiktas labai retas dirbinys – bronzinis ašelinis smeigtukas grybo pavidalo lenkta galvute. Tokie smeigtukai labiau žinomi Vakarų Lietuvoje, kur ir tiksliau datuojami. Ten jie priskiriami 1400–1200 m. pr. Kr. Gaila, kad šis dirbinys rastas ne pirmą kartą savo buvimo vietoje, tad paties

Narkūnų piliakalnis (Utenio pilis, Didysis piliakalnis), datuojamas I tūkst. pr. Kr. pradž.–II a. ir XIV–XV a. pradž. Piliakalnyje stovėjo Utenos pilis, kurią 1433 m. sudegino Livonijos ordino kariai.

piliakalnio atsiradimas vargu ar gali būti tiesiogiai siejamas su smeigtuko data. Jis bus kažkiek vėlesnis, tačiau dabar jau neabejojama, kad Rytų Lietuvoje I tūkst. pr. Kr. turime ankstyviausius piliakalnius, priskiriamus vadinamajai brūkšniuotosios keramikos kultūrai.

Archeologijoje laikotarpiais, kai neįmanoma nustatyti vienus ar kitus archeologijos objektus palikusį žmonių etninės priklausomybės, vartojamas archeologinės kultūros terminas. Tokia kultūra išskiriama pagal visą tik jai būdingų radinių kompleksą ir dažniausiai įvardijama pirmosios vietos, kur kasinėjant buvo aptiktas šis kompleksas, vardu. Tačiau yra ir išimčių. Tokia išimtis ir brūkšniuotosios keramikos kultūra. Ji pavadinimą gavo nuo šios kultūros gyvavimo laikais vyravusios būdingos lipdytinės keramikos, kurios paviršius būdavo lyginamas žolės ar šiaudų gniūžtėmis, todėl atsirasdavo įvairių įbrėžimų – brūkšnelių. Brūkšniuotosios keramikos kultūra susiformavo Rytų Lietuvoje, pietrytinėje Latvijoje bei pietvakarinėje Baltarusijoje – arealuose, kur ir aptinkami ankstyviausi piliakalniai. Ji gyvavo ilgai – nuo II–I tūkst. pr. Kr. ribos iki II a. Be minėtos keramikos, šiai kultūrai būdingi įvairūs buities dirbiniai iš akmens, kaulo, molio, medžio; gyventojai vertėsi gyvulininkyste, buvo stabilūs apgyvendinimo regionai. Brūkšniuotosios keramikos kultūrą palikę gyventojai pažinojo bronzą (jau minėtas Narkūnų piliakalnis, kur rasta ir jos apdirbimo liekanų, pvz., bronzinių kirvelių liejimo formų dalių), bet jos panaudojimas buvo menkas, todėl vyravo iš vietinių žaliavų pagaminti dirbiniai. Geležiniai dirbiniai pradėti plačiau naudoti tik pačioje šios kultūros egzistavimo

33

LDK PILYS IR

TVIRTOVĖS XVI–XVII A.

Livonijos karas Lietuvos Didžiąjai Kunigaikštystei tapo dideliu išbandymu ir paliko daug randų tiek politiniame, tiek kariniame gyvenime, tačiau tai buvo ir didžiulių esminių pertvarkymų ir reformų laikotarpis. Valakų reforma sukūrė didesnio valstybės ekonominio pajėgumo regimybę, įsitvirtino samdomoji kariuomenė, o Stepono Batoro valdymas įgalino valstybę sutelkti visas pajėgas esminiam politiniam tikslui – garbingai taikai su Maskvos didžiąja kunigaikštyste pasiekti ir savo įtakai Livonijoje įtvirtinti. Jau XV a. sustiprėję Lietuvos ponai, įvedę Valakų reformą, taip pat sustiprino savo ekonomines galimybes. Unija su Lenkija, sudaryta Lietuvos-Ukrainos sąskaita, iš esmės pakeitė geopolitinę padėtį ir gintinų sienų ilgį, pakoregavo potencialių priešų sąrašą ir užtikrino tarptautinės politikos vientisumą su Lenkijos karalyste. Visi šie pokyčiai, naujos Europos fortifikacijos mados, pasiekusios Lietuvą per valdovo dvarą ir didikų keliones į Europos dvarus, sudarė prielaidas naujosios fortifikacijos ir naujų gynybinių sistemų atsiradimui ir plėtrai bei senųjų sistemų modernizavimui.

Livonijos prijungimas prie Lietuvos, o vėliau prie Lenkijos ir Lietuvos, privertė naujai pažvelgti į tvirtovių svarbą. XV–XVI a. LDK pilys šiauriniame pasienyje buvo antraeilės svarbos dėl palyginti silpnų kaimynų, nekėlusių didelio pavojaus Gediminaičių ir Jogailaičių valstybėms. Prisijungus Livoniją reikėjo tikėtis, kad

kaimynai su esama situacija nesusitaikys, juolab kad šiaurinė Livonijos dalis realiai buvo Švedijos rankose, nors tiek pagal Livonijos pasidavimo, tiek pagal Jamo sutartis, sudarytas su Maskva (Rusija), turėjo priklausyti Abiejų Tautų Respublikai. Tačiau norint realiai užvaldyti šias teritorijas reikėjo dviejų netradicinių dalykų: užimti tvirtoves ir dominuoti Baltijos jūroje. Tvirtovių karui reikėjo samdomos ir gerai parengtos pėstinijos, kuri galėtų tiek šturmuoti, tiek ginti tvirtoves, bei tvirtovinės bei apgulties artilerijos. Dalį šių pajėgų buvo galima gauti kaip trofėjus, atimtus ar gautus Livonijos karo metu, tačiau reikėjo išsiugdyti naujo tipo administraciją, pertvarkyti ekonomiką, o tai buvo labai sunku padaryti remiantis ponų ir bajorijos pajėgomis, iš esmės nelinkusiomis remti valdovą ir jo pastangas stiprinti valstybę, jeigu tai nebuvo susiję su jų asmeninės ar giminės pozicijos stiprėjimu.

Mirus Steponui Batorui, lemiamu momentu galėjusio skirti savų pinigų reikalingiausiomis karinėms išlaidoms padengti, ir pradėjus valdyti Zigmantui Vazai, turėjusiam labai kuklius išteklius, valstybė nebuvo pajėgi investuoti į tvirtovių sistemos kūrimą ar esminį pertvarkymą – tą sau galėjo leisti tik didikai. Ši unikali situacija, kai pagrindinis valstybės tvirtovių sistemos kūrėjas buvo ne valdovas ar valstybės pareigūnai, o privatūs asmenys, tapo ne išimtimi, bet sistema.

Kaip buvo galima paaiškinti tokį iš pirmo žvilgsnio fenomeną? Visų pirma Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vieta Abiejų Tautų Respublikoje. Formaliai lygiavertė, Lietuva vis dėlto buvo mažesnė ir mažiau mokesčių (1/3 arba net 1/4 viso Respublikos biudžeto) surenkanti partnerė, kuri ilgainiui buvo vadinama provincija. Antra, valdovas dažniausiai rezidavo Lenkijos karalystėje, čia statė savo rezidencijas, arsenalus, laivyną. Trečia, pagrindinių karų arena dažniausiai buvo

laikoma ne LDK ar jos kaimynų žemė, o Lenkijos karalystės teritorija, ypač jos pietrytinis kampas (karuose su Turkija ir kazokais) ar valstybės centras (Vyslos tvirtovės vidurupyje ar žemupyje). Bet visų svarbiausia buvo tai, kad renkamas valdovas realiai negalėjo disponuoti valstybės finansais, neturėjo ir didelės valdžios, todėl ir tvirtovių statyba netapo centralizuotu ir nuosekliai plėtojamu, o daugiau privačios iniciatyvos ir tam tikros vidinės politinės konjunktūros reikalu.

O kas skatino didiką statyti tvirtovę? Dažniausiai tvirtovės statytojai, fundatoriai buvo patys turtingiausi ir daugiausia politinių ir karinių aspiracijų turintys asmenys, eję etmonų pareigas ar pretendavę jais būti. Tvirtovės paprastai buvo statomos privačiose valdose pasienyje ar krašto viduje, tačiau būtent tame regione, kuris buvo numatomų karo veiksmų užnugaryje ar artimoje priegose. Tokia tvirtovė karo ar pavojaus metu įgaudavo didelę reikšmę ir padarydavo didiką svarbų ir nepamainomą, pakeldavo jo prestižą. Taikos metu tvirtovė buvo reikalinga kaip bazė ar atramos punktas privačiai kariuomenei reziduoti, tvarkai palaikyti, teritorijos kontrolei užtikrinti. Be to, ji buvo atrama vidaus sumaiščių, pilietinių karų ir sukilimų metu. Ši vidinio saugumo funkcija buvo svarbi saugant savo turtą neramiais laikais – didikai sunkmečiu šeimas dažniausiai išveždavo į savo ar giminių valdas užsienyje, mažiau pavojingas valdas pačioje Respublikoje.

Pasikeitė ir pačių tvirtovių įtvirtinimai. Mūrinės tvirtovės vis dažniau keitė bastioninės sistemos, priskiriamos įvairioms mokykloms. Ši naujųjų laikų fortifikacija išsilaiškė iki XIX a. vidurio, jos pagalba buvo galima statyti tiek savarankiškas tvirtoves, tiek įtvirtintus miestus, tačiau dažniausiai buvo statomos tiesiog tvirtovės, nes miestai, iki XVII a. statęsi įtvirtinimus, LDK buvo silpni, o jų įtvirtinimai turėjo daugiau apsaugos nuo plėšikų, nuo nenorinčių mokėti vartų ar kitus mokesčius, nei gynybos didelio karo metu pobūdį.

Labai svarbios buvo Livonijos tvirtovės, iš kurių labiausiai minėtinas Rygos miestas, Kuršo tvirtovės ir senosios pilys kitose Livonijos provincijose. Deja,

Bauskė – Livonijos ordino
pilis, pastatyta XV a.

117

Respublikos valdymo laikais ši viduramžių sistema nedaug pažengė į priekį, greičiau priešingai, susilpnėjo. Rygos miestas buvo pajėgus pats rūpintis savo fortifikacija, tvirtovės buvo stiprinamos ir Kuršo bei Žiemgalos kunigaikštystėje. Esamą sistemą smarkiai sustiprino privati Radvilų Biržų tvirtovė.

BAUSKĖ

Įtvirtinimų pradžia Bauskėje sietina su žiemgalių žemių gynybiniu kompleksu prie Mūšos ir Nemunėlio upių santakos. 1443 m. Vokiečių ordinas čia pradėjo statyti mūrinę pilį (baigė 1456), saugojusią kelią iš Lietuvos į Rygą. Lietuvai pilis atiteko Livonijos karo pradžioje, prijungus visą Livoniją, tačiau realiai joje buvo laikoma leno teise sukurtos Kuršo ir Žiemgalos kunigaikštystės įgula. Pradiniu kunigaikštystės gyvavimo laikotarpiu būtent Bauskė buvo kunigaikščių Ketlerių rezidencijos vieta, vėliau sostinė persikėlė į Mintaują (Jelgavą). Pilis pastatyta ant upių santakoje esančios uolėtos kalvos, kurią galima paimti tik iš pietų pusės. Kompleksą sudarė senoji gotikinė pilis, renesansinis flygelis ir bastioniniai žemių pylimai, ypač įspūdingi iš pietų pusės. Lietuvių įgula pilyje rezidavo karų metu, saugodama Lietuvos pasienį, taip pat Livonijos kare kaip logistikos bazė. 1621 m. praradus Rygą visa Kuršo ir Žiemgalos kunigaikštystė buvo tam tikra buferinė zona, kurios teritorijoje vyko karo veiksmai. Intensyviausi jie buvo 1622–1627 m. laikotarpiu, kai tvirtovė laikinai atiteko švedams. 1655–1660 m. laikotarpiu Bauskė tapo svarbiu atramos punktu ypač

Kuoknesės pilies griuvėsiai. 1209 m. pastatyta pilis priklausė Rygos vyskupams ir arkivyskupams, o nuo 1561 m. Lietuvos–Lenkijos valstybei, 1621 m. atiteko Švedijai. Sugriauta 1701 m.

118

po to, kai švedai buvo išvyti iš Žemaitijos ir įsivyravo poziciniai karo veiksmai. Didžiojo Šiaurės karo metu per Bauskę link Kuoknesės ir Rygos puolė Augusto II saksai, kuriuos lydėjo ir lietuvių kontingentas. 1701 m. švedams perėmus iniciatyvą, Bauskė tapo švedų atramos punktu, iš kurio buvo puolama Biržų tvirtovė ir visa Šiaurės Lietuva. 1705 m. tvirtovę užėmė ir nusiaubė Rusijos kariuomenė. Po šios nelaimės tvirtovė nebeatsigavo.

Kaip tvirtovės toliau gyvavo Dauguvos ir Dniepro pilys bei įtvirtinti miestai, iš kurių svarbiausias buvo Smolenskas, tačiau ši išskirtinė tvirtovė, vėl atgauta 1609 m. ir išlaikyta iki 1654 m., daugiausia stiprinta ne Lietuvos valdymo metais. XVI a. pabaigoje Smolenskas buvo iš esmės perstatytas pagal originalią sistemą, senąsias mūro sienas pritaikant išaugusiai pabūklų galiai, patobulinant aktyviosios gynybos įrenginius naujomis šaunamosiomis angomis ir flanginio šaudymo sistemomis. Buvo pastatyta keletas naujų privačių tvirtovių, tarp kurių paminėtinas Senasis Bychavas, ko gera, garsiausia po Smolensko Lietuvos tvirtovė.

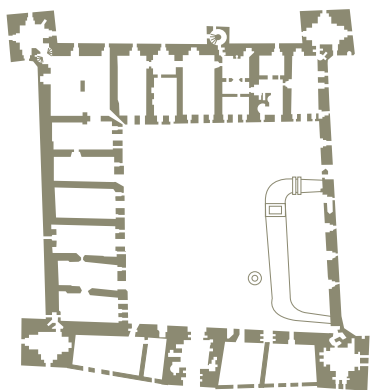
Valstybės viduje svarbiausi buvo ne sostinė ar kiti pagrindiniai miestai – Kaunas, Kėdainiai ar Gardinas, – o Nesvyžiaus ir Olykos kunigaikščių Radvilų valdose esančios tvirtovės, tarp kurių labiausiai paminėtini Nesvyžiaus ir Slucko kompleksai. Likusioje teritorijoje vis dar buvo statomos rezidencijos, turėjusios gynybinių bruožų, tam tikrą reikšmę išlaikė (retkarčiais buvo reanimuojamos) ir kai kurios ankstesnio laikotarpio pilys bei įtvirtinti miestai.

Myriaus pilies planas

Myrius (XIX a. II p.).
Dail. Napoleonas Orda.

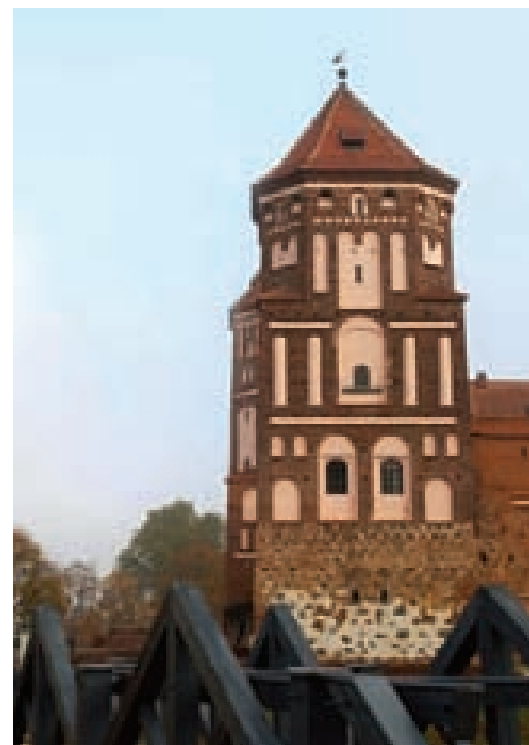
Myriaus pilies tiltas
ir bokštas

MYRIUS

Myriaus gyvenvietė istorikams žinoma iš 1395 m. kryžiuočių antpuolio aprašymo. Vietovės pavadinimas sietinas su upelio pavadinimu Mirianka. XV a. dešiniajame minėto upelio krante būta valdovo dvaro, kuris 1434 m. perduotas Gedgaudų giminei, o 1490 m. – LDK dvaro maršalui kunigaikščiui Jurijui Iljiničiui. Šis pareigūnas 1506–1510 m. dvaro vietoje pastatydino

mūrinę pilį su penkiais bokštais, smarkiai išsikišusiais iš bendrosios stačiakampio plano sienos. Keturi penkių aukštų bokštai buvo įrengti kampuose, o penktasis, kaip ir Trakų Salos pilies donžonas, buvo kartu ir vartų, ir reprezentacinis pastatas, turėjęs 6 aukštus. Pilis pritaikyta aktyviai gynybai: bokštai apačioje buvo keturkampio plano, o viršuje – aštuoniakampio. Didelis dėmesys skirtas flanginei gynybai, o sienoje įrengtos trijų aukštų šaudymo angos. Geriausiai įrengta apatinė

šaudymo angų eilė žemės lygyje, pritaikyta patrankoms, čia būta ir storiausiu sienų. Antras aukštas (8 m nuo žemės) buvo skirtas lengviesiems ginklams, o trečiasis įrengtas pačiame sienos viršuje. Pradžioje pilies kieme būta vienaukščio gyvenamojo mūrinio namo, 2–3 dešimtmečiais vietoj jo prie dviejų sienų pastatytas ištininis vienaukščių gyvenamųjų pastatų kompleksas su giliais rūšiais. 1568 m. Myrius pils atiteko Nesvyžiaus-Olyko šakos Radvilų giminei.

XVI–XVII a. sandūroje ant gyvenamojo pastato buvo pristatyti dar du aukštai. Prie vartų bokšto pristatytas barbakanas – pasagos formos statinys, iki dabar neišlikęs. Barbakanas buvo ne tik papildoma kliūtis, bet ir dengė pakeliamąjį pilies tiltą bei didino šaunamojo ginklo galimybes apšaudyti prieigas.

XVI a. viduryje specialiu pylimu su aštriakuolių įtvirtinimais sustiprintas ir šalia pilies buvęs miestelis, iš kurio buvo galima išvykti per medinius vartų bokštus:

Vilniaus, Minsko, Pilies ir Slucko. Kiekvienas bokštas turėjo pakeliamąjį tiltą. 1594 m. dalis miesto įtvirtinimų pakeista mūro sienomis, o aplinkui pilį XVII a. įrengti žemių bastionai – svarbiausias gynybos elementas, todėl dalis šaudymo angų buvo perdaryta į rūmų langus.

Per 1655 m. karą pils atlaikė pirmąjį krikštą: vasarą ją paėmė maskvėnai, vadovaujami vaivados A. Trubeckojaus, o tų pačių metų pabaigoje bandė užimti švedai. Karui pasibaigus pils buvo intensyviai

Atstatyti Biržų tvirtovės rūmai, XVII a.

Biržų tvirtovė ir miestas. XVII a. Tomašo Makovskio graviūra.

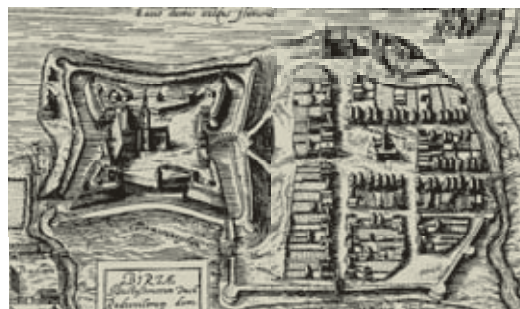
Biržai (XIX a. II p.). Dail. Napoleonas Orda.

122

atstatoma. Matyt, tuo metu ir miestą supo bastioniniai įtvirtinimai. 1705 m. miestą ir pilį buvo padegę švedai. 1794 m. T. Kosciūškos sukilimo metu pilyje kovėsi sukilėliai. Pilis nukentėjo ir 1812 m. kare, tačiau iki pat Antrojo pasaulinio karo turėjo savo šeimininkus ir po pastaruoju metu atliktų restauravimo darbų liko viena iš geriausiai išsilaikiusių LDK pilių.

Tam tikrą epizodinį vaidmenį suvaidino ir užimtos prieš tvirtovės, ypač Maskvos didžiosios kunigaikštystės politinės krizės metu XVII a. 1-ąjį dešimtmetį ir 2-ojo dešimtmečio pradžioje. Užimtos tvirtovės tapo Lietuvos, Lenkijos ir kitų sąjungininkų kariuomenių atramos punktais ar net centrais. Garsiausia, žinoma, yra Maskva ir Maskvos kremlius, kuriame Lietuvos ir Lenkijos kariai 1610–1612 m. laikėsi net 18 mėnesių, tačiau buvo priversti kapituliuoti dėl prasidėjusio bado.

Naujųjų bastioninių tvirtovių statyba prasidėjo praėjus keleriems metams po Livonijos karo. 1589 m. Biržų–Dubingių šakos kunigaikštis Kristupas Radvila Perkūnas naujoje vietoje pradėjo Biržų tvirtovės statybą.

BIRŽAI

Pirmoji Biržų tvirtovė statyta pagal naujosios italų sistemos standartus: jos gynybinę dalį sudarė keturi dideli bastionai, berods, vandens griovys, pridengtas kelias ir glasis – žemių pylimas įtvirtinimo išorinio griovio priekyje. Nėra visiškai aišku, ar griovio šlaitai – eskarpas ir kontreskarpas – buvo baigti apmūryti, taip pat neaišku, ar buvo įrengta kontrmininė sistema,

Biržų tvirtovė iš
paukščio skrydžio

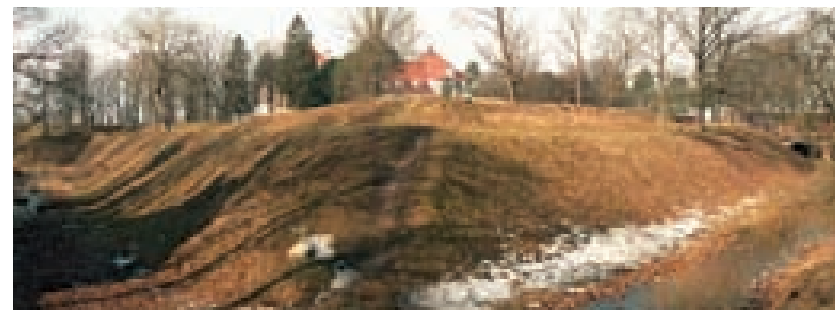

reikalinga kontreskarpo apsaugai nuo vadinamojo minų karo. Būtent šis trūkumas ir buvo išnaudotas 1625 m. apgulties metu. Tvirtovėje išlaikyta ir keletas viduramžinių mūrinių pilių elementų: kurtinos viduryje sumūryti aukšti bokštai, kurių vienas buvo paliktas antrojoje tvirtovėje Kristupui Radvilai atminti. 1625 m. vasarą tvirtovę apgulė apie 8000 žmonių Švedijos kariuomenė, kuriai vadovavo pats Švedijos karalius Gustavas II Adolfas. Po antrojo šturmo pilies

įgula pasidavė, pilis buvo sugriauta. Švedai išsivežė 60 patrankų. Pagal 1627 m. sausio 19 d. sutartį pilis grąžinta Radviloms.

Antroji Biržų tvirtovė daug didesnė, statyta 1637–1652 m. pagal nyderlandiškų bastioninių pilių planą (architektas G. Pirkas). Pradėta perdaryti pylimus: jie sutvirtinti gerai velėnuota ar specialiais augalais apauginta žeme, kliūtimis nusėtas platus griovys – fosa. Atsisakyta mūrinio sutvirtinimo. Pagal magistro

Biržų tvirtovės
pylimas ir griovys

Ulricho projektą pastatyti nauji rūmai, o senieji nugriauti. Tokios tvirtovės pastatymas pigesnis, ji efektyvesnė artilerinio apšaudymo atveju, o pylimai net ir šiandien dar gerai atrodo. Tiesa, nyderlandiški pylimai reikalavo daugiau nuolatinės priežiūros. Antroji tvirtovė turėjo tris esminius trūkumus: griovys buvo daug gilesnis, nei numatyta teorijoje, tvirtovėje nebuvo pridengtojo kelio ir glasio, kurtinas prie įvažiavimo dengė tik vienas ravelinas, kai tvenkinys dengė tvirtovę tik iš dviejų pusių. Pirmasis trūkumas tikriausiai sietinas su planais įrengti vandens kanalus, t. y. vandens fosą, o kiti trūkumai tikriausiai sietini su ribotais finansiniais ištekliais arba nesitikint turėti didelę įgulą. Pagrindiniai tvirtovės pylimai baigti statyti jau 1640 m., vėliau tik reikėjo juos palaikyti. Ir pirmoji, ir antroji tvirtovės turėjo priešakinę poziciją – Biržų miesto įtvirtinimus. Pirmąją tvirtovę nuo miesto supo ežeras, iš sausumos pusės – vandens griovys su pylimu, kurį flankavo rondelių tipo pylimo iškyšuliai. Antrąją tvirtovę saugojo keli lauko tipo redutai.

XIV–XVIII A. LDK PILIŲ

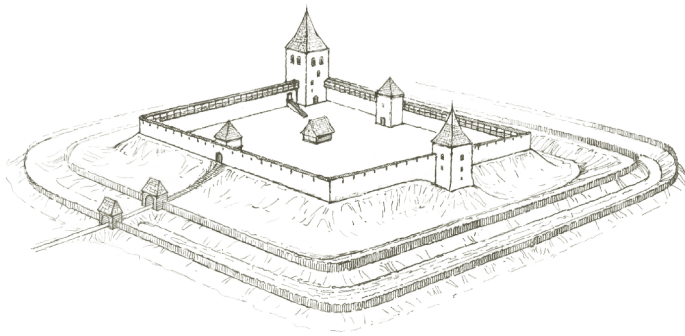
Šiaurės rytiniame pilies kampe stovi pagrindinis penkių aukštų bokštas (donžonas). Bokšto aukštis galėjo siekti 30 m (įskaitant stogą). Jis buvo fragmentiškai išlikęs iki penkto aukšto. Ant penkto aukšto griuvenų, suvirtusių bokšto viduje, aptikta sieninės tapybos fragmentų – tai rodo, jog čia būta prabangiai įrengtų gyvenamųjų patalpų. Manoma, kad pirmieji du bokšto aukštai su siaurais langeliais turėjo ūkinę paskirtį, o trys viršutiniai buvo gyvenamieji, dideliais langais su smailiomis arkomis. Iš ketvirto aukšto laiptai vedė į trečiame aukšte buvusią šaulių galeriją. Ties rytinės ir vakarinės sienų viduriu būta dar dviejų vartų bokštų.

Pilį tyrinėjęs architektas Sigitas Lasavickas išskyrė tris pilies raidos etapus. Pirmajame statybos etape pilies sienos galėjo siekti 4,7–7,7 m. Ji turėjo 3 žemutinius vartus (rytinėje, pietinėje ir vakarinėje sienose). Per antrąjį statybos etapą sienos paaukštintos, pietiniai vartai užstatyti iš išorės priešlietu pietiniu bokštu ir įrengti šiauriniai ir pietiniai aukštutiniai vartai. Trečioji rekonstrukcija atlikta XIV a. 9-ąjį dešimtmetį ryšium su tuo, kad pilių apguloms pradėtos naudoti patrankos. Aplinkui pilį buvo iškastas gynybinis griovys, o ties pilies sienomis supilti iki 5 m aukščio pylimai, kurie uždengė sienų apatinę dalį, įskaitant rytinius vartus bei pietinio bokšto pirmo aukšto švieslangius.

MEDININKŲ PILIS

Pastatyta pelkėtoje lygumoje, vos 30 km į rytus nuo sostinės Vilniaus, Medininkų pilis yra didžiausia gardinio tipo pilis Lietuvoje, iškilusi apie XIV a. vidurį. Nors ji saugojo kelią tarp dviejų to meto Lietuvos politinių centrų – Vilniaus ir Krėvos, tačiau jos strateginė reikšmė nėra aiški, nes šioms vietoms ilgą laiką negrėsė nei kryžiuočių antpuoliai, nei kokie nors pavojai iš rytų. Gal tai buvo Jaunučio ir Algirdo nesantaikos pasekmė?

Pilies sienos supa 1,85 ha plotą ir sudaro netaisyklingą keturkampį, už kurio perimetro išsikiša šiaurinis ir pietinis bokštai. Sienų storis prie pamatų siekia 1,9 m. Jų viršuje, 11 m aukštyje, buvo įrengta medinė galerija, ties kuria galėjo būti apie 280 šaudymo angų (jos neišliko, bet kelios atkurtos pagal Lydos pilies analogiją).

< Podolės Kameneco pilis,
XIV–XVII a.

Medininkų pilis,
datuojama XIV–XV a.

Medininkų pilies rekonstruk-
cijos po 1402 m. piešinys

Medininkų pilis,
XIV–XV a.

139

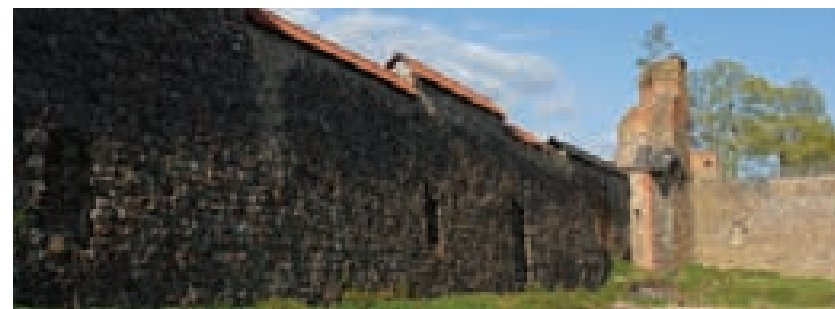
Sugriauto Medininkų
pilies bokšto vaizdas

ISTORIJOS APYBRAIŽOS

Medininkai pirmą kartą paminėti 1384 m. kryžiuočių kelių aprašyme. 1385 m. rugsėjį juos pirmą kartą pasiekė Prūsijos kryžiuočiai, kurie, plėšdami teritoriją iki pat Ašmenos, priešais Medininkus įsirengė stovyklą ir surengė riterių turnyrą. Pati pilis puolama nebuvo, nors tų metų kryžiuočių kelių aprašymai ją mini. Kitais metais tas pačias apylinkes niokojo Livonijos kryžiuočiai, o 1392 m. gegužę Medininkų apylinkes su kryžiuočiais puolė Vytautas.

1387 m. Jogaila, krikštydamas Lietuvą, Medininkuose įsteigė vieną iš pirmųjų 7 Lietuvos parapinių bažnyčių, kurią 1391 m. pavedė Bistryčios augustinų vienuoliams. Vytauto laikais pilies seniūnu buvo Kareiva, 1398 m. dalyvavęs sudarant Salyno sutartį, o 1412 m. paskirtas atstatyti Pieštės pilies seniūnu (Žemaitijoje).

Medininkai, 1876 m.
Dail. Napoleonas Orda.

1402 m. vasarą kryžiuočiai su Švitrigaila po nepavykusio bandymo paimti Vilnių pirmą kartą sudegino Medininkų pilies viduje buvusius medinius pastatus. Gaisro pėdsakų archeologai aptinka visoje pilies teritorijoje. Po šio gaisro pilis buvo ketvirtą kartą rekonstruota. Užmūryti pietiniai aukštutiniai vartai, paliekant tik dvejus vartus (šiaurinius aukštutinius ir vakarinius žemutinius).

Medininkų pilis buvo kariuomenės telkimo centras – Medininkų vėliava 1410 m. dalyvavo Žalgirio

mūšyje. Taip pat čia savo kelionių po kraštą metu apsistodavo Vytautas ir Jogaila.

XV a. pab. pilies reikšmė sumenko, bet Medininkai vis dar buvo svarbus sustojimo punktas kelyje iš rytinės LDK dalies ar Maskvos į Vilnių. 1517 m. gruodį imperatoriaus Maksimilijono pasiuntinys Sigizmundas Herberšteinas, grįždamas iš Maskvos, keliavo per Medininkus ir savo užrašuose Medininkus (kaip ir gretimą Krėvą) pavadino miesteliu su

Medininkų pilis
iš paukščio skrydžio

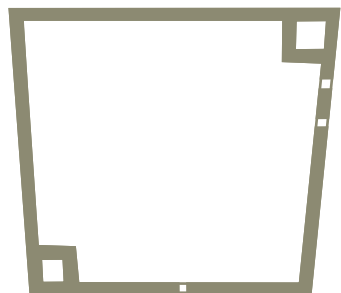
2011 m. atstatytas
Medininkų pilies bokštas

apleista pilimi. Tačiau tuo metu pilis dar turėjo karinę reikšmę, nes 1519 m. Medininkų apylinkes nuniokojo Vilniaus link pražygiavusi Maskvos kariuomenė.

Iki 1566 m. Medininkai buvo Vilniaus vaivadijos pavieto centras, vėliau pavietas panaikintas, bet iki 1795 m. Medininkai buvo valstybinis dvaras. 1658 m. ties Medininkais LDK kariuomenė pasiekė pergalę prieš rusų kariuomenę. 1683 m. inventorius pilies aptvaro viduje mini nedidelį šiaudais dengtą gyvenamąjį namą, arklidę, bravorą ir du tvartus. 1762 m. inventorius pilies kieme taip pat nurodo buvus keletą ūkinių pastatų.

XIX a. pilies griuvėsiais ėmė domėtis istorikai ir praeities mylėtojai, tačiau tik 1959 m. prasidėjo fragmentiški restauravimo-konservavimo darbai, intensyviai vykę iki 1962 m., o epizodiškai – iki 1981 m. Konservavimo ir restauravimo darbai vėl vykdyti 1991–1998 m. ir 2010–2011 m., tada sutvirtintos pilies sienos ir atstatytas donžonas. Nuo 2004 m. pilis perduota Trakų istorijos muziejui.

LYDOS PILIS

Mažiausia gardinė Lietuvos pilis pastatyta Lydelės (Lydėjos) ir Kamenkos upelių santakoje. Kartu iki tol negyvenamoje vietoje pradėjo kurtis ir Lydos gyvenvietė. Anot XIX a. istoriko Teodoro Narbuto, pilį 1323 m. pastatydino Gediminas. Šia data ir dabar dažnai remiamasi literatūroje, tačiau istorijos šaltiniai jos nepatvirtina. Tikra yra tik tai, kad Lydos pilis jau

buvo didžiojo kunigaikščio Algirdo laikais (1345–1377), nes Algirdas davė valdyti Lydą savo favoritui Vaidilai. 1379 m. Algirdo sūnus Jogaila už Vaidilos išleido savo seserį Mariją. Tai sukėlė konfliktą su Trakų kunigaikščiu Kęstučiu, kuris buvo nepatenkintas šia santuoka. Vaidila savo ruožtu 1380 m. prisidėjo prie to, kad Jogaila su Vokiečių ordinu sudarytų Dovydiškių paliaubų sutartį, kuria Jogaila įsipareigojo neremti Kęstučio kovoje prieš Vokiečių ordiną. Nušalinęs nuo sosto Jogailą, Kęstutis 1382 m. liepė Vaidilą pakarti.

Iš pradžių Lydos pilis turėjo tik vieną – pietvakarinį – bokštą, kurio išliko tik pamatai (11,3 m x 11,3 m). Vėliau, maždaug XIV–XV a. sandūroje, šiaurės rytiniame kampe pristatytas dar vienas bokštas (12 m x 12,5 m x 12,3 m x 12,15 m). Abu bokštai pastatyti vidiniuose pilies aptvaro kampuose. Šie bokštai ir netaisyklingą kvadratą sudaranti pilies siena (93,5 m x 83,5 m x 80 m x 84 m) – tai ir visi mūriniai pilies gynybiniai elementai. 12 m aukščio pilies sienos viršuje buvo gynybinė galerija su šaudymo angomis (dalis autentiškų šaudymo angų išliko pietinėje sienoje). Rytinėje sienoje būta dvejų vartų (didžiųjų ir mažųjų). Vėliau užmūryti aukštutiniai vartai buvo ir pietinėje pilies sienoje.

Apskaičiuota, kad pilies statybai sunaudota 23 tūkst. kubinių metrų akmenų ir 1,5 mln. plytų. Pilies kieme būta medinių pastatų: pilies viršininko namai, kareivinės, sandėliai. Pilyje stovėjo ir Šv. Jurgio cerkvė, kuri 1533 m. iškelta į miestą (M. Tkačiovo manymu, cerkvė buvusi šiaurės rytiniame bokšte).

Iš išorės pilį saugojo Lydelės bei Kamenkos upeliai bei juos jungiantis 20 m ilgio griovys pilies šiaurinėje

pusėje. XVI ar XVII a. Lydelės upelis buvo užtventkas, ir iš rytinės pusės pilis tapo neprieinama (išskyrus žiemos mėnesius). Pastatyta pelkėtų upelių slėnių juosiamoje kalvelėje, pilis buvo gerai aprūpinta vandeniu, jos teritorijoje rasta keletas šulinių.

Nors kelius į Lydą kryžiuočiai buvo ištyrę ir aprašę dar 1385 m., pirmą kartą Lydos apylinkes jie pasiekė tik 1392 m. pradžioje, vedami pas juos pabėgusio Vytauto. Tuo metu Lydos kraštą nesėkmingai bandė ginti Naugarduko kunigaikštis Kaributas. 1394 m. kryžiuočių antpuolio metu Lydos pilį (medinius jos statinius) atsitraukdami sudegino patys jos gynėjai. Po to pilis buvo greitai atstatyta. 1396–1399 m. Lydoje prieglobstį rado į Lietuvą pabėgęs nuverstas Aukso ordos chanas Tochtamyšas, kurį rėmė Vytautas. Lydos vėliava 1410 m. dalyvavo Žalgirio mūšyje. Šioje pilyje ne kartą lankėsi Vytautas ir Jogaila, kurie 1422 m. čia priėmė popiežiaus Martyno V nuncijų Antonijų Zeną.

1433 m., vidaus karo metu kovodamas su Žygimantu Kęstutaičiu, Lydos apylinkes puolė Švitrigaila. Apie 1436 m. Lydą valdyti buvo gavęs Krymo chanų

dinastijos pradininkas Chadži Girėjus, kuris buvo gimęs Lietuvoje ir kovodamas dėl valdžios rėmėsi Lietuvos parama.

1504 m. didysis kunigaikštis Aleksandras, savo favorito Mykolo Glinskio prašymu, Lydos seniūnu paskyrė Andrių Droždžą, nušalindamas iš šių pareigų Jurijų Iljiničių, Trakų vaivados Jono Zaberezinskio žentą. Tai sukėlė rimtą didžiosios dalies Lietuvos diduomenės konfliktą su Aleksandru. Sunkiai susirgęs didysis kunigaikštis 1506 m. Lydoje sušaukė seimą, kuriame ketino atsakyti sosto savo brolio Žygimanto naudai, bet seimą nutraukė Krymo totorių antpuolis, o Aleksandras netrukus mirė. Po jo mirties dėl Lydos prasidėjęs konfliktas išaugo į 1507–1508 m. vidaus karą Lietuvoje – vadinamąjį Glinskio maištą. Mykolą Glinskį rėmęs ir kartu su juo pralaimėjęs Andrius Droždža pasitraukė į Maskvą.

Vėlesniais laikais Lyda išsaugojo pavieto centro statusą. Pilyje nuo 1568 m. veikė teismas, buvo saugomas archyvas. Pilis atliko ir gynybinę funkciją. 1659 m. ją šturmą užėmė Rusijos karvedžio Ivano

Chovanskio kariuomenė. 1706 m. švedų kariuomenė susprogdino pilies bokštus. Po to pilis nebebuvo remontuojama, nors 1794 m. jos griuvėsiuose dar buvo įsitvirtinę ir nuo Rusijos kariuomenės gynėsi Tado Kosciuškos sukilimo dalyviai.

Po 1891 m. Lydos gaisro iš pilies nuspręsta imti statybines medžiagas miestui atstatyti. Tada buvo nugriautos pietvakarinio bokšto liekanos. Peterburgo imperatoriškoji archeologijos komisija pilies griovimą sustabdė. 1909 m. atlikti pirmieji konservavimo darbai.

Antrojo pasaulinio karo metais vokiečiai čia buvo įsirengę šaudmenų sandėlį, iš kurio daug sprogmenų liko pilies teritorijoje. 1970 m. pradėjus archeologinius kasinėjimus, kartu buvo vykdomi ir išminavimo darbai (1978, 1986), o didžioji pilies dalis rekonstruota.

NAUGARDUKO PILIS

Pirmoji medinė pilis aukštumos kyšulyje įrengtame piliakalnyje pastatyta dar XI a., vykstant dregovičių kolonizacijai baltų–slavų paribyje. Seniausiuose šaltiniuose vietovė vadinama Novgorodu, o tai – gana dažnas pavadinimas Rusios žemėse, keliantis tam tikrą painiavą historiografijoje. Pavyzdžiui, 1044 m. žinia apie įtvirtinimų statymą Didžiajame Novgorode dažnai klaidingai siejama su Naugarduku. Pirmą tikrą žinia apie Naugarduką siekia 1228 m., kai jis dar priklausė Turovo-Pinsko kunigaikštystei, ir naugardukiečiai dalyvavo Pinsko kunigaikščio Rostislavo inicijuotame žygyje į Voluinės Kamenecą. 1238 m.

Naugarduko kunigaikštis Iziaslavas kartu su Mindaugu rėmė Voluinės kunigaikštį Danielių Romanovičių. Tačiau jau apie 1240–1241 m. Naugardukas pateko į Lietuvos valstybės sudėtį, o jo kunigaikščiu paskirtas Mindaugo sūnus Vaišalgas.

1249–1254 m. karo metu Naugarduką užkariauti nesėkmingai bandė Haličo-Voluinės kunigaikštis Danielius Romanovičius. 1254 m. Mindaugui su juo sudarius taiką, Naugarduką gavo valdyti Danieliaus sūnus Romanas, turėjęs pripažinti vasalinę priklausomybę nuo Mindaugo. Tačiau 1258 m. Romanas buvo išvytas, ir į Naugarduką vėl grįžo Vaišalgas, nors ir tapęs stačiatikių vienuoliu.

1264 m. Vaišalgui paėmus valdžią Lietuvoje, Naugarduke valdė jo bendravaldis ir numatomas įpėdinis Švarnas Danilovičius, bet šiam 1269 m. mirus, Naugardukas atsidūrė Lietuvos valdovo Traidenio rankose.

1275 ir 1277 m. pilis atlaikė rusėnų ir totorių antpuolius, o 1314 m. buvo puolama Prūsijos kryžiuočių. 1275 ir 1314 m. antpuolių metu buvo sudegintas papilys (miestas), bet pilis atsilaikė.

Naugarduko pilies
gruivėsiai, XV–XVI a.

Naugardukas (XIX a. II p.).
Dail. Napoleonas Orda.

Naugarduko
pilies planas

145

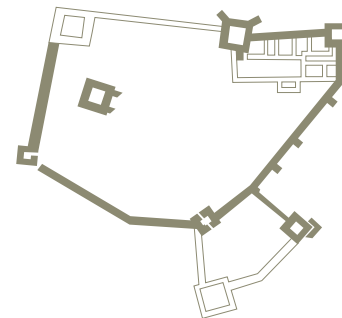
XIV a. 4-ąjį deš.–1365 m. pilis buvo Gedimino sūnaus Karijoto valdų centras. Vėliau ją valdė Kęstučio sūnus Vaidotas, o šiam mirus – pastarojo sūnus Jurgis.

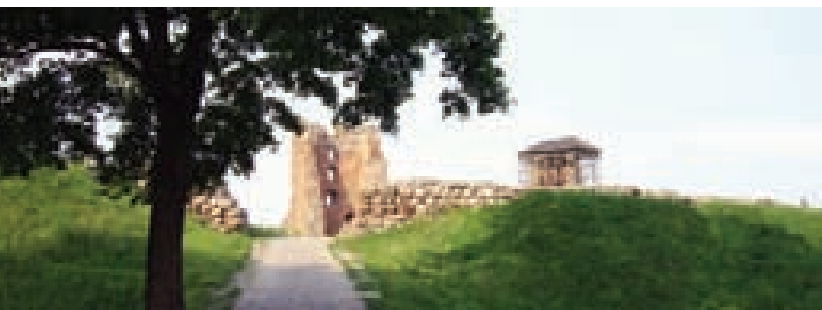
1382 m., Jogailos tarnams Krėvos pilyje nužudžius Kęstutį, o Vytautui su brolienu Jurgiu Vaidotaičiu pabėgus pas kryžiuočius, Jogaila Naugarduką perdavė savo broliui Kaributui, kuris buvo ir Severų Novgorodo kunigaikštis. Po 1384 m., kai Vytautas susitaikė su Jogaila, Naugarduką kurį laiką valdė Vytauto brolis Tautvilas, bet netrukus jį vėl atsiėmė Kaributas. Po galutinio Vytauto ir Jogailos susitaikymo 1392 m. Kaributas maištavo prieš Vytautą. 1393 m. jis buvo suimtas bei pašalintas iš Naugarduko, kuris perėjo į tiesioginę Vytauto valdžią.

1394 m. kryžiuočių antpuolio metu medinę Naugarduko pilį atsitraukdami sudegino patys gynėjai. Po šio įvykio Naugarduko pilis pradėta perstatinėti į mūrinę.

Pirmausia sumūryti trys bokštai: ties šiaurės rytine siena – pilies viršininko rezidencijos ir pagrindinių vartų funkciją atlikęs penkiaaukštis Skydo (Didysis) bokštas (11,4 m x 11,4 m, viduje – 7,6 m x 7,2 m), rytiniame kampe – triaukštis Bažnyčios bokštas (9 m x 9 m), pietiniame kampe – Mažųjų Vartų bokštas (8 m x 10 m). Tarp pirmųjų dviejų bokštų būta mūrinio pastato, o pilies aikštelėje pastatyta gotikinė Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčia. Suformuota ir išorinė pilies gynybos linija, iš kurios šiandien išlikęs pilies papėdę supantis didelis žemių pylimas. Gynybos linijos dalis yra ir šiaurės rytiniame pilies papėdės kampe pastatyta parapinė Viešpaties Atsimainymo bažnyčia.

Vėliau pilis buvo tobulinama ir mūrinėmis keičiamos kitos medinės konstrukcijos. Antrajame statybos etape, XV a. pradžioje, pilies kalno papėdėje, netoli Mažųjų Vartų bokšto, ant šaltinio, sumūrytas Šulinio bokštas (8 m x 8 m), turėjęs aprūpinti pilį vandeniu. Šį už pilies perimetro gerokai išsikišusį bokštą su pagrindine pilimi jungė 2 m pločio ir 21 m ilgio siena, kurios viduje buvo išmūryta 1,06 m pločio laiptinė. Pietvakariniame pilies kampe pastatytas Posado bokštas (7,7 m x 7,7 m).

Pilis šiuo laikotarpiu nuolat tobulinama ir dėl to, kad čia nuolat lankydavosi didysis kunigaikštis Vytautas. Naugarduko vėliava 1410 m. dalyvavo Žalgirio mūšyje. 1422 m. parapijinėje bažnyčioje Vilniaus vyskupas Motiejus sutuokė Jogailą su ketvirtąja žmona Sofija Alšėniške. 1428 m. Naugarduko pilį ir valsčių Vytautas užrašė savo antrajai žmonai Julijonai Alšėniškei, kuri buvo minėtos Jogailos žmonos Sofijos teta.

XVI a. pradžioje Krymo totorių antpuoliai pasiekė Lietuvos valstybės centrą ir Naugarduko apylinkes. 1505 ir 1506 m. Naugarduko pilis atlaikė puolimus. Iškilusi nauja grėsmė paskatino didesnio masto pilies rekonstravimo darbus, todėl pradėtas trečiasis statybos etapas. Jo metu paskutinės medinės sienos pakeistos mūrinėmis, šiaurės vakariniame kampe sumūrytas didelis Sargybos bokštas (14 m x 14 m). Sustiprinti ir anksčiau pastatyti bokštai, o pilies kalno papėdėje pastatytas Miesto bokštas, kuris saugojo pilies prieigas iš miesto pusės ir buvo mūro sienomis sujungtas su pagrindine pilimi bei greta jo, papėdėje, stovėjusiu Šulinio bokštu. Tokiu būdu XVI a.

Naugarduko pilies kalnas
su Skydo ir Bažnyčios bokštų liekanomis

Naugarduko pilies kalnas

Naugarduko pilis buvo baigta formuoti: mišri medžio-mūro pilis perstatyta į mūrinę su 7 bokštais.

Vykstant Abiejų Tautų Respublikos karui su Rusija, 1655 m. Naugarduką užėmė Ivano Zolotorenkos vadovaujami kazokai. Apgulties metu miestas ir pilis labai nukentėjo. 1660 m. Rusijos samdinių įgula pilį atidavė be mūšio. 1706 m. pilį visiškai sugriovė švedai. Po to ji neteko karinės reikšmės ir neatnaujinta. XIX a. pilies griuvėsiai buvo ardomi statybinėms medžiagoms.

XIV–XIX a. pilies kieme stovėjo Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčia, kurioje 1581–1775 m. vykdavo Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo posėdžiai. XVII a. antroje pusėje gotikinė bažnyčia rekonstruota į barokinę, o 1850 m. nugriauta.

Pilies liekanos pradėtos konservuoti 1909–1910 m. Per XX a. jos teritorijoje atlikta nemažai archeologinių ir architektūrinių tyrinėjimų, tačiau pilis atstatinėjama nebuvo.

